

Dil ve İdeoloji: *Devlet Ana*'da Üslûp Sorunları

Yılmaz Daşcıoğlu*

Özet

Roman ve tarih konusu, bir yandan kurmaca ile belge arasındaki uzlaşmazlığın, öte yandan tarih inşâ etme arzusunun ister belgeleri konuşurmak ister kurmacayı yönlendirmek bağlamında ele alınsın sorunlu olduğu tartışmalı bir konudur. Bu tartışmalı alanın Türk edebiyatındaki en tipik örneklerinden birisi Kemal Tahir'dir. Yazar romanları ve sanatçılığı kadar tarihe yaklaşımıyla da ilgi çeken, dolayısıyla, romanlarından kalkarak tarih düşüncesini, tarih üzerine tezlerinden hareketle romancılığını konuşmak mümkün, hatta kışkırtıcıdır. Yazarın roman sanatı içerisinde bir tarih tezi geliştirmek istediği eserlerinin başında, genellikle en başarılı eseri sayılan *Devlet Ana* romanı gelmektedir. Bu roman edebiyat biliminin yöntemlerinden birisi olarak üslup özellikleri bakımından incelendiğinde, tarih-kurma arzusunun romanın dokusunda çelişik yapılar oluşturduğu görülmektedir.

Anahtar Kavramlar: Tarih ve roman, Kemal Tahir, *Devlet Ana*, ideoloji ve üslup

Abstract:

History and novel have two problematic sides. On one hand there is a firm disagreement on how to eliminate the cleavage between fiction and actual document. The desire for construing the history whether its done by verbalizing the documents or reorientating the fiction is also quite problematic.

*Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
yilmazd@sakarya.edu.tr

Kemal Tahir is one of the most prominent examples of this problematic sphere in Turkish literature. It should be noted that his thought of history reflects upon his novels. Therefore in order to be able to understand Tahir's novels one should consider his thesis on history. Devlet Ana is one of the best pieces of the author in which he tried to develop a thesis of history. When this work is analysed by one of the scientific analysis methods of literature, namely stylistics, it is observed that the attempts of history-constructing create contradicting structures in the novel.

Key words: *history and novel, Kemal Tahir, Devlet Ana, ideology and style.*

Bu yazının teorik tabanı geniş ve tartışmalı iki zemine dayanıyor. İlki dil ile düşünce, ikincisi tarihsel gerçeklik ile tarihî tema üzerine kurulan romanlar arasındaki ilişkidir. Elbette bu iki tartışmalı konunun bu yazı çerçevesinde çözümlenme imkânı da, yazının böyle bir iddiası da yoktur. Ancak bir ön kabul olarak dilin mi düşünceyi, düşüncenin mi dili belirlediği, biçimlendirdiği tartışmalarını bir yana bırakıp; ideolojilerin kendi terminolojisini ürettiği, kimi kavramların doğrudan doğruya belli düşünce biçimlerine, giderek ideolojik sistemlere gönderme yaptığı dikkate alınırsa edebî metni oluşturan yapı elemanlarının her zaman kaçınılmaz olarak belirgin anlam kalıplarına bağlanabileceği söylenebilir. Dolayısıyla bir edebî metinde bulunan dilsel öğelerin -elbette eşdeğerde olmasa bile- oluşturulan bütün içerisinde etkin rol oynadığı yadsınamaz. Hatta bu tür öğelerin zaman zaman yazarın niyetini aşan, onun kastetmediği anlamlar ürettiği bilinmektedir. Öte yandan roman sanatı ile tarih arasındaki ilişki, tarihsel roman ve olgusal tarih konuları pek çok defa tartışılmış konular arasında olmakla birlikte, genel kabul gören bir teorinin geliştirildiğini söylemek zordur. Bu konuda da tarih temalı romanların, yalnızca roman sanatının gerektirdiği teknik sınırlar içerisinde kalamayacağı, sadece sanat eseri olmak gibi bir masumiyeti taşımadıkları; tam tersine, tarihin konu edindiği dönemini hatta daha da ileri bir amaç olarak genel bir tarih perspektifini amaçladığı söylenebilir. Açıkçası tarihsel romanın, bir tarih inşâ etmek gibi bir amaç taşıdığını düşünmek abartı sayılmamalıdır. Burada tarihsellik roman gereklerinin ayrım noktasının nasıl belirleneceğidir. Hilmi Yavuz'un Lukacs dolayımında belirlediğine göre "...tarihsel romanda, bugünün somut tarih öncesi, ancak, insanın somut ve pratik etkinliği bağlamında gerçeklik kazanıyor. Romanda, insan etkinliğinin yerine soyut kuramların konulması, bireysel etkinliğin yerini soyutlamaların alması, romanın gerçek tarihselliğini saptıran, bozan, değiştiren bir yaklaşım oluyor." (Yavuz, 1987:50-51)

Kemal Tahir gerek tarihe ilişkin düşünceleriyle ve gerekse romancılığıyla edebiyatımızın en çok tartışılan isimleri arasındadır. Elbette bunun türlü sebepleri

vardır. Bunların başında ise bir yandan romanla ideoloji arasında kurduğu pratik ilişki, bir yandan da kendisine özgü bir düşünce tarzı geliştirmeye çalışması gelir. Bu bakımdan romanlarına yöneltilen eleştirilerden önemli bir kısmının arkasında onun düşüncesine dönük itirazlar yattığı gibi, düşüncesine dönük eleştirilerin arkasında da onun romanlarının bu düşüncenin ana göstergeleri kabul edilmelerinden doğan ve dolayısıyla romanlarının kendi iç-teknik sorunları ile düşüncesi arasında bağlantı kuran anlayışlar yatmaktadır. Kısacası Tahir'e yöneltilen eleştirilerin ciddi bir kısmının, önyargıların beslediği çapraz bir yıpratma amacı taşıdığı anlaşılıyor. Buna karşılık Taner Timur (Timur, 1991: 199 vd.), Berna Moran (Moran, 1990:130-140 ve 158-181), Gürsel Aytaç (Aytaç, 1990:170-183 ve 468-472) gibi kimi eleştirmenlerin roman tekniği, roman sanatının gerekleri açısından yaptıkları eleştirilerin ise genel bir objektiflik payı taşıdığını belirtmek yerinde olur.

Burada Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanındaki dil ve üslûp öğeleri ile içerik arasındaki ilişki belirlenmeye; yazarın tarih ve toplum hakkındaki düşüncelerini roman türünün imkân ve teknikleriyle nasıl sergilemeye çalıştığı ve bunda ne dereceye kadar başarılı olduğu araştırılmaya çalışılacaktır. Elbette ki yaklaşımımız tarihsel göstergeler ile tarih biliminin metinlerindeki veriler arasında bir tutarlılık arayışı olmayacak; yazarın niyeti ve amacı ile metnin sunduğu kavramsal düzlem arasında tutarlılık bulunup bulunmadığını, bunların birbiriyle ilişkisinin romana yansıyan göstergelerini tespit etmek olacaktır.

Buna karşın Kemal Tahir'in “ben romanda herhangi bir tarih dönemini anlatmıyorum, bir toplumun o çağdan bu çağa yansıyan dinamiğini anlatıyorum” şeklindeki sözlerini dikkate alarak denilebilir ki diğer romanlarında olduğu gibi *Devlet Ana*'da da yazarın amaçlarından birisi, tarihin bir dönemini kendi tezinin dayanağı olan gerçeklik olarak sunmaktır. Bu bağlamda Kemal Tahir'in gerçekçilik anlayışı dikkate alınarak, tarih ile roman arasında bir tutarlılık ilişkisi aramak da gereksiz bir işlem sayılmaz. Dolayısıyla daha önce Moran ve başkaları tarafından da belirtildiği üzere, kuruluş dönemi Osmanlı'sının karşısına rakip güç olarak Bizans'ın değil de Avrupa'yı temsil eden Sen-Jan Şövalyesi Notus Gladyüs'ün konulması, tarihin yazarın tezi uğruna çarpıtılması bakımından dikkat çekicidir ve kendisini tarihsel gerçekliği işleyen bir yazar olarak gören Tahir için eleştiri konusu edilmesinde haklılık payı bulunur.

Biz bu yazıda, bu tür özelliklerden ziyade yazarın sunuş teknikleriyle, üslûp seçimiyle niyeti arasındaki bağlantıları ele almak istiyoruz. Yazar, *Devlet Ana*'da tarihsel bir dil biçimi oluşturmak için sözcük seçimi ve söz diziminde bazı uygulamaları tercih etmektedir. Kemal Tahir *Devlet Ana*'da tarihsel bir dil oluşturmak için Evliya Çelebi ve Dede Korkut metinleri ile Çorum ağzının söyleyiş özelliklerinden yararlandığını belirtmektedir. Bu dil dönemi temsil eden kişiler,

karakterler tarafından kullanılmakla da kalmaz, zaman zaman anlatıcının üslûbuna da yansır.

Romandaki sözcük seçimleri bakımından ilk dikkati çeken özellik roman kişilerinin sıklıkla başvurdukları “çengi, çıfit, kaltaban, kaltak, alık, karı” gibi halk ağzından alınmış kaba sözcüklerin kullanılmış olmasıdır. Aynı zamanda Kemal Tahir romanlarının genel bir özelliği olan bu tür sözcük kullanımları *Devlet Ana*'da diyalojik bir dinamizm ve okur sempatisi sağlamakta ise de genel yapıya kattığı ironik anlatım niteliği bakımından ele alınması daha doğru olacaktır. Bu nokta üzerinde durmayı bir nebze erteleyerek şunu eklemek gerekir: Bu tür sözcükler yalnızca halktan, sıradan insanların konuşmalarında değil, aynı zamanda romanda etkileyici bir aydın olarak çizilen Yunus Emre'de, Şeyh Edebâli'de bile görülmektedir. Hatta, romanlarında saraylı kişileri Evliya Çelebi'nin diliyle, savaşçıları ise Âşık Paşa'nın diliyle konuşturmak istediğini söyleyen yazarın aksine *Devlet Ana*'da Konya Selçuklu Sultanı'nın en önemli temsilcisi olan Eskişehir Sancakbeyi Alışar'ın konağındaki kişilerin -aralarında haydut da, kadı da bulunmaktadır- konuşmaları arasında bir fark yok gibidir. Gerçi Hophop Kadı, düzen bozukluğunu simgeleyen, kötü bir karakter olarak çizilmiştir ama herhalde onun aldığı eğitime uygun bir dille, haydut Çudaroglu'nun romandaki niteliğine, Bey'in ise konumuna uygun bir üslûpla konuşması tutarlı olurdu ve yazarın Türk toplumunda sınıf olmaması tezine de halel gelmezdi.

Yazarın bu romanında göze çapran bir sözcük öbeği de “olgörüp, ağlamayabilmek, olabilemez” gibi ne yazıldığı dönemin ne de hikâyenin yaşandığı dönemin dilinde bulunan sözcüklerdir. Yazar muhtemelen bu tür sözcükleri okurda tarihsel bir duygu uyandırmak amacıyla arkaik faktörler olarak kullanmayı amaçlamıştır ve bunda da başarılı olmuştur. Bu türden sözcükler anlatımın tarihsel nitelik taşıdığı sanısını uyandırıyor.

Yazarın sözcük kullanımında dikkati çeken bir başka öbek de kaynağını dinden alan ve terimleştiği için özel bir değer kazanan sözcüklerin kullanımından özenle kaçınmasıdır. Tahir, roman boyunca “cihat” teriminin yerine “uğraş” sözcüğünü kullanmayı tercih eder. “Fetih”, “şehit” terimleri istisnai bir biçimde pek az kullanılır. “Gaza” terimi hiç kullanılmaz. Avrupa Hristiyan dünyası, dönemsel olarak beklenebilecek olan “küfür ülkesi”, “kâfiristan” gibi sözlerle değil “karanlık dünya” ibaresiyle ifade edilir. Öte yandan “kâfir (gâvur)”, “imansız” gibi sözcükler sadece din ayırımı gözetilerek kullanılmaz ve bir Müslüman başka bir Müslüman için de kullanır ve böylece ironik bir nitelik kazandırılır. Din ve “şeriat” kavramlarının yerine “töre” kavramı ikame edilmeye çalışılır. Roman kişileri sık sık “töresizlik”ten, “törede yeri olmamak”tan, “töreye uygun olmamak”tan söz ederler. Bunun İslâmlaşma sürecindeki Türk aşiretleri için tarihsel olarak kısmen doğru olduğu düşünülse bile

yazarın tasarrufunun bu bağlamdaki diğer sözcük kullanımlarıyla birlikte değerlendirildiğinde farklı bir amaç gözetildiği dikkati çeker. Denilebilir ki bütün bu kullanımlarıyla yazar Kemal Tahir seküler bir Osmanlı inşâ etmek istemektedir. Nitekim romandaki kimi motiflerle Yunus Emre'nin içki içmesi, Osman Gazi'nin babasının ölümü üzerine kendisine başsağlığı dilemeye gelen Kamakan Derviş'i'ne içki ikram etmesi gibi motiflerle birleştiğinde bu sözcük tasarruflarının yazarın niyetine uygun bir dil tercihi olduğu kesinlik kazanır.

Dil yönünden romanın en başarılı özelliği söz dizimi niteliğidir. Yazarın romanlarının genel bir özelliği olan diyalogların çokluğu bu roman için de geçerlidir. Konuşmaların kısa kesik ibarelerle verilmesi canlı, dinamik bir anlatım yapısı oluşturduğu için okunurluğu artırıyor. Yazarın diyalog kurmadaki başarısı, muterize ibarelerle, iç-konuşmalarla, konuşan kişilerin ruh durumunu, karakterini vermeyi de sağlaması ile oluyor. Bu özelliğine örnek olarak Osman Gazi ile Orhan arasındaki diyalogu gösterebiliriz:

“- *Buyurun!*

Sesi boğuk çıkmış, kendisi de şaşırılmıştı. Babası yumuşacık sordu:

- *Saldın mı haberciyi oğlum?*
- *Hangi haberciyi? Ne var?*

Babasının kendisine hangi durumda, bu sesle “Oğlum” dediğini var gücüyle bulmaya çalıştı.

- *Haberci... Yarhisar'dan gelen...*
 - *Saldım. Bişey mi var?*
 - *Ne kadar oldu gideli...*
 - *Oldu bir saat...*
 - *İyi... -Hafiften öksürdü:- Bak bana... Bu iş, kaldı.*
 - *Hangi iş... -Birden boğazı kurumuştü. Yutkundü.-:*
- Neden?*
- *Kaldı, dedimse... Olmayacak... Mümkünü yok!*

- Neden? -İsyân etmek, kafa tutmak için bağırarak istemiş, sesi çıkmamıştı:- Niçin? Akçakocaya düşmanca, daha

doğrusu aşağılayarak bakıyordu:- Olur dediniz... Gitsin demediniz miydi?"

(Tahir, 1996:499-500)

Konuşma bu şekilde uzar gider.

Buna karşılık yazar, kendi tarihsel görüşlerini de yer yer diyaloglar yoluyla aktarmaya kalkınca kimi kısımlarda bir monotonluğun olduğu görülüyor. 410-412. sayfalar arasında Söğüt'ün yaşlıları arasındaki diyalog, Osmanlıların o sırada içinde bulunduğu ve yazara göre aşiretin devlete dönüşmesini sağlayan en önemli öğelerden birisi olan olumsuz ekonomik koşulları vermek amacıyla kurgulanmıştır. Fakat bu adsız yaşlılar geçmiş günlerde Söğüt'e gelen, etraf şehirlerdeki metaları bir bir saymakla bu düşünceyi roman sanatının gerektirdiği biçimde vermiş olmazlar. Yazar ne bu diyalog icadıyla ne de zaman zaman anlatıcıya evlerde yiyecek bir şey bulunmamasını söyletmekle vermek istediği dönem karakterini roman okurunun algısına sunabilmiştir. Buradaki çelişme tezin romandaki dramatik yapının içine yerleştirilememiş olmasından kaynaklanır. Böylece dramatik yapı ile tez birbirinden ayrı iki element olarak varlığını sürdürür.

Benzer bir başka kusur da yazarın yine tarih görüşü çerçevesinde Osman ve Orhan'ı tamamlanmış, kusursuz kişilikler olarak sunmasından kaynaklanmaktadır. Bu tamamlanmış karakter fikri yazarın, mesela Orhan'ın babasının annesinin üzerine bir kadınla evlenmek istemesini normal, hatta sevinçle karşılmasına (Tahir, 1996:214); Osman Gazi'nin Şeyh Edebâli karşısında, onu küçümseyici, hatta kendi amacı için kullanmak istediği bir karşı-güç konumunda konuşturulmasına yol açmıştır: “Osman Bey, Edebâli'nin iyice şaşaladığını bildiğinden, Şeyh'le yalnız konuşmak istemişti. *Niyeti ileride kullanacağı önemli bir yardımcının halk üzerindeki büyük etkisini zedelemekten* (abç.), kendisine tepeden bakmasını, tecrübesiz sayarak her işte öğüt vermeye kalkmasını, şimdiden önleyip ileride faydasız çekişmelere meydan vermemekti.” (Tahir, 1996:177)

Aynı şekilde romanın en kötü karakteri olarak çizilen Notus Gladys'ün hayvansal özelliklerinin öne çıkarılması (Tahir, 1996:6-7 ve başka yerler) roman tekniği açısından uygun bir yaklaşım iken, sonradan Osmanlı savaşçıları arasında cesareti ve sadakatıyla sunulacak olan Âdem Ejderha'sının yine aynı biçimde hayvansal özellikleri ile tasvir edilmesi (Tahir, 1996:34) çelişkili bir yazar tutumudur. Bu yazıda ayrıca Bizans imparatoru ve Anadolu'nun yerli Hıristiyanları ile Müslüman Türkler arasında eşdeğerlilik kurulmasının (örneğin Hıristiyan Mavro'nun babası da, Ertuğrul Gazi de din anlayışları bakımından engin bir hoşgörüyü sahiptirler; Bizans imparatoru da tıpkı Türklerin anlayışına benzer biçimde ve Batı'daki sınıflı feodal

yapının aksine toprağın özel bir mülkiyet aracı olmadığını düşünür vb.) yazarın doğu-batı karşıtlığı tezine uygun olmasına karşın; roman karakterleri arasında Gladyüse paralel olarak Mogol eşkiyası Çudaroğlu'nun yerleştirilmesi; batılı Hıristiyan dünyası kadar doğulu Moğolların da olumsuz faktörler olarak kurgulanması doğu-batı tezinin Anadolu yerli insanı ile doğu ve batı kötülükleri arasında bir karşıtlık oluşturduğunun işaretlenmesi gerekiyor. Bu da tezin Anadolu'luluk veya yerlilik-yabancılık biçiminde anlaşılması gerektiği sonucunu doğuruyor.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkünse de gerekli değildir. Anlaşıyor ki Kemal Tahir'in bu romanda kullandığı üslup özellikleri romanın tezini öne çıkarmak kaygısı ile tercih edilmiştir. Buna karşılık bu tercihin yazarın niyeti ile örtüşüp örtüşmediği kuşkuludur. Yazar biçim-içerik karşıtlığından ve geriliminden romana özgü bir anlam ve duygu dünyasını sağlamıştır denilemez. Çünkü eserin bütününe bakıldığında tezi romanın anlatı boyutundan soyutlayan birçok örnek bulunabileceği gibi, özellikle sözcük seçimi, karakterlerin kendisine özgü konuşturulmasının sağlanamaması noktalarındaki aksamalar genel bir değerlendirmeye içeriğin bütünüyle ironiye dönüşmesi tehlikesini de barındırmaktadır. Yazarın Evliya Çelebi, Dede Korkut ve Çorum ağzı söyleyişini üslûbu belirleyen öğeler olarak seçmesi, romanı okunur kılmasına rağmen tarihsel dekoru tanımlayıcı özellik taşımak yerine ironik bir etki doğuruyor. İroni ise anlam oluşturmada hem Osmanlı'nın aşiretten devlete dönüşmesi konusunda hem de Kemal Tahir'in doğu-batı karşıtlığı, doğunun özel mülkiyete dayanmayan ve bu yüzden de sınıfsız ve adalet kavramını öne çıkaran toplum anlayışını sunmakta uygun bir araç değildir. Buna karşılık tercih edilmiş olması Kemal Tahir'in tarihsel olgu olarak seçilen döneme, tezini aktarmak konusunda yeterince güvenmediğinin bir göstergesi sayılabilir. Bu yüzden içerik okurda empati duygusunu zayıflatan, tez ile romansal yapının ayrıştığı bir nitelik kazanmıştır.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, Gürsel (1990), *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

MORAN, Berna (1990), “Kemal Tahir'in Roman Anlayışı”, “*Devlet Ana'nın Kalıpları*”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

TAHİR, Kemal (1996), *Devlet Ana*, 12. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.

TİMUR, Taner (1991), “Devlet Ana'nın Çelişkileri”, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Hilmi (1987), *Yazın Üzerine*, Bağlam Yayınları, İstanbul.